

TANULMÁNYOK

A HORTHY-RENDSZER INTÉZKEDÉSEI A SZOVJET-ORSZÁGBÓL HAZATÉRŐ HADIFOGLYOK POLITIKAI MEGSZÜRÉSE, A KOMMUNISTA ÉS SZIMPATIZÁNS ELEMEK ELSZIGETELÉSE ÉS LIKVIDÁLÁSA CÉLJÁBÓL

Hunyadi Károly

A Szovjetunióból hazatérő hadifoglyok az ellenforradalmi rendszer számára állandó politikai nyugtalanságot és félelmet jelentettek. Ez a rettegés nem volt alaptalan. A hadifoglyok nagy tömegeiben kitörölhetetlen nyomokat hagyott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a szovjetállam megszületése, a munkás-paraszt hatalomért vívott küzdelem. A hadifoglyok közül sokan csatasorba álltak e harcban és ennek során számosan lettek kommunisták, illetve a munkásosztály harcával rokonszenvezők. Amikor a hazatérés lehetősége megnyílt, közülük is többen azzal a céllal jöttek vissza, hogy a harcot itthon folytassák. Ezt a lehetőséget és az újabb európai forradalmi fellendülés reményét szem előtt tartva — a rendkívül súlyos kockázatot is vállalva — a magyar kommunisták a párttagok illegális munkára való hazaküldése mellett döntöttek. Az elnyomott, alázatos munkás és paraszt fiatalok ezrei az orosz forradalom tüzeiben harcédzett, osztályharcos katonákká váltak, akik nemcsak az orosz forradalomért voltak hajlandók harcolni, hanem saját hazájukba visszatérve annak felszabadításáért is. Az OK(b)P mellett működő magyar agitációs és propaganda osztályok központi irodájának 1921. május 11-i jelentése alapján 1920 októbere és 1921 áprilisa között 6000 volt vöröskatona tért haza Magyarországra. 1921. április és július 31. között 4600 magyar vöröskatona indult útnak. Közülük 2102 kommunista volt, akik azért jöttek, hogy a KMP illegális harcaiba bekapcsolódjanak és ezzel erősítsék az itthoni kommunista mozgalmat.¹

Az ellenforradalmi rendszer a hazatérő hadifoglyoktól a tőkés, földesúri hatalom védelmét, biztonságát, a levert magyar forradalmi erők fékentartását látta veszélyeztetve. Ez arra sarkallta az illetékes hatóság-

¹ A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. (1917—1922.) Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 515—518. és 543. o.

kat, hogy hatékony intézkedéseket tegyenek az államhatalom biztonsága érdekében és elhárítsák a hazatérő hadifoglyok részéről számukra jelentkező veszélyt.

Az elhárító és felderítő szervek ezekben az években tevékenységük nem kis részét a hazatérő hadifoglyokra fordították. Mindent elkövettek annak érdekében, hogy a hazatérés a lehető legbiztonságosabb ellenőrzéssel történjék és az ország területén a hazatért hadifoglyok addig ne távozhassanak lakóhelyükre, amíg a legalaposabban meg nem győződtek a hazatávozók politikai veszélytelenségéről. Ehhez nagyfokú szervezettségre, jól kiépített és megfelelően irányított mozgékony hálózatra volt szükség.

A Honvédelmi Minisztérium kezében futott össze ezzel kapcsolatosan valamennyi fontos szál. Szervezte, irányította a hazatérés egész folyamatát és más szervekkel együttműködve kézben tartotta az elhárító és felderítő tevékenységet a hadifoglyok körében. A hazatérő hadifoglyok összes ügyeit az 1920. június 6-án megalakult HM hadifogoly osztály — HM 36. osztály — intézte, amely addig a hadügyi felszámolást előkészítő csoportba, mint hadifogoly csoport volt beosztva. A 36. osztálynak négy alosztálya volt: „A”, „B”, „C”, „D”. Az „A” foglalkozott a hadifoglyok külföldi ügyeivel (hazaszállítás, fogadó állomások stb.), a „B”-hez tartoztak a hazatért hadifoglyok ügyei és a „C” alosztály hatáskörébe utalták az ellenséges államok hadifoglyainak ügyeit, míg a „D” alosztály tartotta nyilván a még haza nem tért hadifoglyok adatait. A 36. osztály szorosan együttműködött a VKF 2.-a felderítő és kémelhárító osztállyal, valamint a BM közbiztonsági szervének politikai részlegeivel. A 36. osztály funkciója volt saját szervein keresztül a bel- és főleg külföldi kommunista mozgalmakkal kapcsolatos felderítés és a hadifoglyok között végzett elhárítás szervezése és irányítása is.²

A hadifoglyok ellenőrzése biztosításának elsődleges feltétele a lehetőleg állandó hazatérési útvonalak megszervezése volt. Ezt a törekvést a hazatérés éve alatt viszonylag eredményesen sikerült megvalósítani. A különféle egyezményeken és külpolitikai kapcsolatokon keresztül a magyar kormányzatszervek elérték azt, hogy a hadifoglyok főleg három útvonalon térjenek haza. Ez a három útvonal csaknem végig biztosított volt, legfeljebb különféle körülmények hatására időnként egyik, illetve a másik került előtérbe.

A három fő útvonal a következő volt:

- a) Lengyelországon keresztül,
- b) Németországon és Ausztrián keresztül,
- c) Tengeri út Trieszten keresztül.

A három hazatérési út és azok viszonylagos állandósága kedvező feltételeket teremtett ahhoz, hogy a HM ezeken az útvonalakon megfelelő szerveket, ún. Hadifogly Fogadó Bizottságokat hozzon létre.³

A hazatérő hadifoglyok megszűrésére, a köztük végzett elhárító és felderítő tevékenység megszervezésére irányuló törekvésekben kiemelt

² HL. HM. Eln. „C” 1921. 55101/21. kat. pol. sz.

³ HL. VKF. 2. csop. 26. doboz. 1920—28665. sz.

szerepet töltöttek be a fogadó bizottságok, amelyek a külföldi útvonalak mentén, illetve a magyar határon helyezkedtek el.

Egyik csoportjukat a lengyelországi bizottságok alkották Varsó központtal. A lengyelországi magyar fogadó bizottságok a Lengyel Állami Hadifogoly Hivatal (JUR) repatriáló pontjain helyezkedtek el.⁴ Ennek megfelelően magyar fogadó bizottság működött Rownóban, Tarnopolban, Lembergben, Oswięcimben, Krakkóban.

A másik útvonalon Stettinben, Passauban, Wienben működtek fogadó bizottságok. Ezek szerepe az 1921. évi rigai szovjet—magyar szerződés megkötése után a csereszállítmányok lebonyolítása során különösen megnövekedett.

A tengeri úton hazatérők fogadására Triesztben állítottak fel fogadó bizottságot. Ennek funkciója főleg a szibériai hadifoglyok hazatelepítésével volt kapcsolatos.

Az országban belül a határon működtek hadifogoly fogadó állomások. A legjelentősebb a királyhidai bizottság volt. Ezen ment keresztül csaknem minden olyan hadifogoly, aki hivatalos szállítmánnyal Szovjet-Oroszországból érkezett. Ezenkívül még Szentgotthárdon működött fogadó bizottság, főleg az olasz fogságból hazatérők számára.

A fogadó bizottságok alapvető funkciója a hadifoglyok ellenőrzése, a körükben végzett elhárítás és felderítés volt. Ennek megfelelően alakult szervezetük. Állományuk általában 1 főtitest, 1 beosztott tist, 2 altist, 1 sorkatona, 1 orvos, 1 egészségügyi altist és 1 egészségügyi katona volt.⁵ Valamennyi fogadó bizottságnál működtek rejtetten politikai nyomozók.⁶ Ezek szorosan együtt dolgoztak a fogadó bizottság vezetőjével, aki minden esetben katonatiszt volt és feladatul kapta a fogadó bizottság fő funkciójának maximális biztosítását.

A hazatérő hadifogoly csoportokat zárt szállítmányokban a hadifogoly leszerelő táborokba szállították. E táborok Csóton, Inotán és Miskolcon működtek.⁷ A Szovjet-Oroszországból érkező hadifoglyokat Csótra, a Szibériából, tehát nem szovjet területről érkezőket Inotára irányították. Ennek az volt a célja, hogy ne keverjék össze a szovjet és nem szovjet területről érkezőket. Elejét akarták venni annak, hogy a két területről érkezettek találkozzanak, valamint könnyíteni kívánták a szovjet területről hazatérők közötti elhárító tevékenységet azáltal is, hogy külön gyűjtötték őket. Nem utolsó sorban óvni szándékozták a kevésbé „fertőzötteket” a szovjet területről érkezők politikai hatásától.⁸

A külföldön működő fogadó bizottságoknak a HM nagy jelentőséget tulajdonított, mivel ezek kedvező szervezeti és politikai lehetőségeket teremtettek a HM felderítő szervei számára.

A felderítő tevékenységük nem csupán a hadifoglyok körére szorítkozott, hanem kiterjedt ama állam katonai és politikai viszonyainak alapos megismerésére, melynek területén a bizottság működött, sőt annak ha-

⁴ A lengyelországi magyar fogadó bizottságot 1921. június 30-án feloszlatták, mivel ezen az útvonalon a hazatérők száma erősen megcsappant. (OL. KÜM. Hdf. o. 42A tétel 56413—1921.)

⁵ HM. 650/eln. „B” 1920. rendelet. Rendeleti Közlöny, 406. o.

⁶ HL. VKF. 2. csop. 26. doboz. 115—1920. sz. Királyhidán két, a varsói bizottságnál egy detektív tevékenykedett.

⁷ HM. 7717/36. Hdf. „B” 1920. július 24. rendelet. Rendeleti Közlöny, 282. o.

⁸ OL. KÜM. hdf. o. 96. tétel 23870/1920. sz.

tárain kívül más elérhető területekre is. A HM egy rendelete szerint a külföldi hadifogoly fogadó állomások feladata volt a magyar külképviseltek hírszerző tevékenységének kiegészítése. Sőt, azokban az országokban, ahol magyar külképviseltek nem működött, a hírszerző funkció ellátása teljes egészében rájuk hárult.⁹ Ebből a szempontból a legjelentősebb szerepet a lengyelországi fogadó bizottságok töltötték be, amelyeket Varsóból a HM megbízottja, Fritz Pál százados irányított. A lengyelországi magyar fogadó állomásokat egyenesen a „hírszerző szolgálat kiegészítése és tökéletesítése szempontjából” állították fel, illetve szervezték át.¹⁰ Úgy helyezték el, hogy minél közelebb legyenek Szovjet-Oroszországhoz, hogy felderítő tevékenységüket abba az irányba lehetőleg hatékonyan kifejthessék.

A HM a varsói magyar fogadó állomáson keresztül is — a magyar követségen kívül — szoros kapcsolatot épített ki a lengyel vezérkar szerveivel. Megállapodott velük abban, hogy a két vezérkar a megszerzett hírányagot folyamatosan kicseréli. Ez elsősorban katonai értesüléseket, a kémelhárítással, különösen a kommunista mozgalommal, a szovjet Vörös Hadsereg helyzetével és Szovjet-Oroszországgal kapcsolatos mindennemű értesülés cseréjére vonatkozott.¹¹

Ilyen vonatkozású hírek megszerzésében jelentős szerep hárult a hadifogoly fogadó bizottságokra. A lengyelországi bizottságok rendszeresen küldték át szovjet területekre a HM utasításai alapján felderítőiket. Ezek felkészítése, átjuttatása a megjelölt hadifogoly fogadó állomás vezetőjének feladata volt. 1920. október 31-én indult egy Balla nevű főhadnagy Petjlurához azzal, hogy annak főhadiszállásáról tovább menjen Kijevbe és Moszkvába és ott találkozzék a már korábban oda kijutott két felderítő tiszttel. Feladata a szovjet belpolitikai és katonai viszonyok tanulmányozása volt. 1921 májusában indította a HM útba a lengyelországi magyar fogadó állomásokon keresztül szovjet területre Nagy Lajos tizedest. Útját előzőleg a lengyel vezérkarral is letárgyalták. Útjának kettős célja volt: egyrészt rábírja a magyar hadifoglyokat, hogy ne szolgáljanak a Vörös Hadseregben, másrészt széles körű felderítést folytasson a Vörös Hadsereggel kapcsolatban. Az utasítás szerint hazatérő hadifogolynak kellett magát kiadnia, akit az orosz—lengyel határon kiraboltak és ezért visszamegy Szovjet-Oroszországba és egyúttal, hogy bizalmat keltsen, „mutassa magát vörösnek”.¹²

A szovjethatalom ellen irányuló felderítés kiszélesítését szolgálta a Jungerth-misszió felhasználása erre a célra. A szovjet képviselővel 1921-ben folytatott tárgyalások idején Revalban Jungerth titkára, Laky Dezső hírszerző főhadnagy volt.¹³ Később a vezérkar szélesíteni igyekezett ez irányú tevékenységét. A vezérkar elgondolása az volt — miután az észti hivatalos köröknél az együttműködésre kedvező ígéretet kapott —, hogy a Jungerth-misszió tagjaként egy tapasztalt hírszerzőt

⁹ HL. Katonai fogadó bizottság: Bruck—Királyhida... Vegyes. 113. sz. A müncheni magyar konzul levele a passzai fogadó állomás vezetőjének 1921. május 20-án.

¹⁰ HL. VKF. 2. csop. 1920. 26. doboz. 28665. sz.

¹¹ Uo. 1921. 42. doboz. Számnélküli.

¹² HL. A magyar hazatérés vezetője. Varsó. 3. csomó 1613. sz.

¹³ HL. VKF. 2. oszt. 1921. 51. doboz 40860. sz.

küld ki. Ennek szorgalmazását ösztönözte az a körülmény, hogy az észti kormány a moszkvai észti képviselővel állandó Hughes-összeköttetésben volt, így folyamatosan tájékozódott a moszkvai társadalmi, politikai viszonyokról. Az észti hivatalos körök jóindulata viszont azzal kecsegtetett, hogy a magyar vezérkar is hozzájuthat ezekhez a híryananyagokhoz. Számításba vette a vezérkar azt is, hogy a szovjet kormány hivatalos megbízottjai Revalon keresztül közlekedtek, és hírósszeköttetése a nyugaton működő kiküldöttjeivel hasonlóan Revalon át történt. A szovjet kormány futárai e város érintésével jártak nyugatra, illetve onnan haza. Ez a körülmény a hírszerzés számára csábító lehetőségeket ígért. A kiküldetésre kerülő magyar tiszt a szerzett információkat táviróvonalon, vagy a német futárszolgálaton keresztül küldhette haza.¹⁴

Jungerth megpróbált tiltakozni a vezérkar terve ellen, elsősorban abból kiindulva, hogy egy hadifogoly ügyekkel foglalkozó szerv ilyen jellegű tevékenysége összeegyeztethetetlen annak funkciójával. Azzal is érvelt, hogy a szovjet küldöttség hamar rájönne erre a tevékenységre és ezzel a szovjet—magyar hadifogolycsere tárgyalások kimenetele kerülne veszélybe, sőt Észtország is kellemetlen helyzetbe jutna a szovjet kormány tiltakozó fellépése miatt.¹⁵

Ennek ellenére a HM elérte, hogy 1921 decemberében a Jungerth vezette hadifogoly bizottság tagjaként Rigába utazott Fleischacker Rezső vk. százados, a VKF 2. o. hírszerző tisztje. Fő feladata az volt, hogy Szovjet-Oroszország bel- és külpolitikai helyzetéről folyamatos tájékoztatást nyújtson a magyar vezérkar részére.¹⁶

A vezérkar ezzel azonban nem elégedett meg. A kommunizmus elleni harc összefogása, irányítottabbá és hatékonyabbá tétele érdekében szervezeten kiterjesztette a kommunista mozgalmak felderítését külföldre is. A vezérkar ezt a hírszerzést a katonai hírszerzéssel egyenlő fontosságúnak minősítette és a számba jöhető szerveit utasította, hogy ezt a tevékenységet a „legalaposabban” folytassák. Ennek során a következőkre kellett különös figyelmet fordítani:

1. A kommunista szervezetek nagysága és ereje;
2. A vezetők adatai;
3. A kommunista mozgalmak vezető szerveinek szervezete, helye;
4. A kommunista mozgalmak anyagi eszközei és forrásai;
5. A kommunista mozgalmak befolyása;
6. A kommunista mozgalmak fegyveres alakulatai.¹⁷

A HM szervesen beillesztette a fogadó bizottságok tevékenységét a kommunista mozgalom elleni általános harcba, mindenekelőtt hírszerzési feladatokkal. HM rendelet előírta, hogy „szükségessé vált, hogy a kommunizmus elleni védelmet szolgáló híreket ezentúl a hadifogoly fogadó szervek is gyűjtsék és jelentsék.”¹⁸ Ennek érdekében a hírszerzés-

¹⁴ Uo. 1921. 41. doboz. 24026. sz.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 1922. 46. doboz 34333. sz. — A VKF. 2. oszt. anyagában számos titkos írással írt jelentés található Fleischacker százados részéről, amelyeket Rigából küldött a HM-nek.

¹⁷ Uo. VKF. 2. csop. 1920.—424/401. *Sztojakovics (Sztójay)* 1920. április 19-i utasítása.

¹⁸ HL. Magyar átvonuló katonai osztág parancsnokság. Magyar katonai misszió, Bécs, 1919—22. A HM. 1442/1921. sz. rendelete.

nek ki kellett terjednie az adott országban a kommunista mozgalom minden összetevőjére. Különösen az olyan adatokat kellett gyűjteni, amelyek a mozgalom tagjaira és terveire vonatkoztak. Megkülönböztetett figyelmet kellett fordítani annak felderítésére, hogy vannak-e magyar tagjai a mozgalomnak és milyen elgondolásaik vannak a Magyarország felé irányuló tevékenységre vonatkozóan. Fel kellett deríteni azoknak a kommunistáknak a neveit és egyéb adatait, akikről feltehető volt, hogy Magyarországra szándékoznak utazni. Ennek a hírszerző tevékenységnek különösen nagy fontosságot tulajdonítottak Ausztria területén. Ismertek a Horthy-kormányzat vezérkarának törekvései az Osztrák Köztársaság ellen, amelynek során szoros együttműködést építettek ki a bajor ellenforradalom vezetőivel.¹⁹ A kalandor terv megvalósításának feltételét mindenekelőtt az osztrák és a bajor kommunista mozgalom felszámolásában látták. A bécsi katonai misszió és hadifoglyó állomás tisztjei tevékenységének legnagyobb részét a hírszerző tevékenység szervezése és irányítása adta. A bécsi hadifoglyó továbbító iroda osztagparancsnoka 1921. június 1-én azt jelentette a HM-nek, hogy tekintettel a „vörös-védelmi szolgálatnak Bécsben mindinkább nagyobb ügykörre való kiterjedésére, ami minden szabad idejét teljesen lefoglalja” — nem tud foglalkozni a hadifoglyók élelmezési, ellátási problémáival.²⁰

A passauai fogadó állomás részére szóló 1921. május 20-i utasítás feladatul szabta az ausztriai kommunista mozgalom szem előtt tartását, részletes információk gyűjtését a linzi, a salzburgi és a tiroli gyárak munkásságának hangulatáról és szervezettségéről. Részletes elemzést kellett adni a kommunisták befolyásáról a munkásság körében, az esetleges fegyveres munkás alakulatok erejéről, szervezetéről. Fel kellett deríteni a jelzett térségben elhelyezkedő katonai alakulatok körében a kommunista befolyás mértékét. Meg kellett állapítani a munkások sorában dolgozó kommunisták személyi adatait. Mindezzel párhuzamosan alapos vizsgálatot kellett folytatni arra vonatkozóan, hogy sikeres ellenforradalmi akciók kivitelezéséhez milyen lehetőségek, illetve feltételek találhatók a munkások és a katonák között. A fogadó bizottság tevékenységét beszervezett ügynökök útján bonyolította le, melynek fedezésére megfelelő anyagi eszközökkel rendelkezett (egy-egy hírért 100 koronát adhatott a fogadó állomás vezetője). Szoros együttműködés alakult ki a bajor hatóságok és a passauai fogadó bizottság között. Ez a kapcsolat megkönnyítette a hírszerzést.²¹

A fogadó bizottságoknak, mint a magyar állam olyan hivatalos szerveinek, amelyekkel a hazatérő hadifoglyók elsőként találkoztak, fontos funkciójuk volt a hazatérők között folytatott propaganda. A HM számos tényből jogosan következtetett arra, hogy a hazatérők a hosszú fogság, a sok megpróbáltatás és viszontagság miatt és a hazatérés elhúzódsáért a magyar kormányval szemben ellenszenves és elkeseredett hangulat-

¹⁹ Kerekes: Ausztria története. 1918—1955. 30—31. o. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

²⁰ HL. Magyar átvonuló katonai osztag parancsnokság. Magyar katonai misszió, Bécs. 1919—22. A HM. 170. sz.

²¹ HL. Katonai fogadó bizottság. Bruck—Királyhida ... Vegyes. 104. sz.

ban jönnek haza.²² Ezért nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy ez az elégedetlen hangulatú tömeget lecsillapítsák még mielőtt az ország területére érnének.

A fogadó állomások tisztjeinek ebből a szempontból fő feladatuk volt a hadifoglyok sorsának alakulására magyarázatot adni úgy, hogy ez a magyarázat a valós okokról elterelje a figyelmet. Ennek értelmében a fogadó bizottságok tisztjei annak elfogadtatására törekedtek, hogy a magyar kormány mindent megtett a hadifoglyokért, nem rajta múltott, hogy hazatérésük elhúzódott. Az okokat egyfelől a „világhelyzet” alakulásában, az antant magatartásában, a szovjet kormány politikájában, másfelől pedig az itthoni eseményekben — a két forradalomban — jeölték meg.

A hazatérőket élénken foglalkoztatta és szorongással töltötte el, hogy mi vár rájuk itthon. Aggodalommal tekintettek a jövő elé mind anyagi, mind politikai szempontból egyaránt. A fogadó bizottságok propagandájának fontos eleme volt a túlzott igények, várakozások, a „haza ölelő karjai” iránt táplált illúziók leszállítása, eloszlatása. Ezt célozta az ország anyagi helyzetének drámai módon való bemutatása, aminek okait a vesztes háborúban, a forradalmakban és az ország határainak megváltoztatásában jeölték meg. Külön ügyeltek arra, hogy az általános frázisokon túl semmi jót ne ígérjenek. Különös nyomatékkal hívták fel a fogadó bizottságok figyelmét a földkérdésben tanúsítandó óvatosságra, arra, hogy a „hazatérőkben vérmes reményeket ébreszteni nem szabad.”²³ A figyelmet nyomatékosan a maradéktalan engedelmességre, fegyelemre hívták fel, követelve, hogy mindenki fenntartás nélkül illeszkedjék bele az adott viszonyokba és teljesítse az új rend által támasztott követelményeket. A háború, „a forradalmak által tönkretett”, „az Antant részéről cserben hagyott”, „egyedül maradt vérző Magyarország”, amely polgáraitól szigorú fegyelmet követel — ez volt a propaganda egyik eleme. Ehhez kapcsolódott az „izzó hazaszeretet” jegyében kifejtett „határtalan gyűlölet, perzselő irredentizmustól csepegő határrevíziós propaganda minden belső ellentétet félretevő nemzeti összefogás érdekében, a nemzeti hadsereg iránti rokonszenv és áldozatkészség felszítására.”²⁴ Szorosan kapcsolódott e propagandába a bolsevizmus elleni harcra való felhívás, amelyet Magyarország történelmi küldetéseként állítottak be, hivatkozva a „nyugat védőbástyája” hamis történelmi hagyatékának új kommunista és szovjetellenes tartalommal való megtöltésére.²⁵

A fogadó állomásokon a rendelkezésre álló idő viszonylagosan kevés volt — néhány nap —, ezért a szóbeli propagandát különféle írásos anyagok szétosztásával is kiegészítették. A fogadó bizottságok koncentrált propaganda tevékenységét folyamatosan tovább fejlesztették a hazatérő hadifogoly-szállítmányoknak a leszerelő táborokban történő sokoldalú kikérdezése alapján. Aprólékosan figyelemmel kísérték, milyen

²² Uo. 508. sz. A HM. 1919. szeptember 20-i utasítása a fogadó bizottságok részére.

²³ Uo. A magyar hazatérés vezetője. Varsó. 1920. 1010. sz.

²⁴ OL. ME. 1921—38—1153. sz. „Kik tették tönkre Magyarországot”? c. propagandaanyag a hadifoglyok felvilágosítására.

²⁵ Uo. 38—802. sz. „Általános irányelvek hazánk ügyének külföldi ismertetéséhez.”

kérdések foglalkoztatják a hazatérőket és e problémák megválaszolásához a HM-ben készített írásos vezérelveket adtak ki valamennyi fogadó állomás részére. Ehhez az adatokat a beérkezett hadifogoly-szállítmányok értékeléséből nyert tapasztalatok, a Szovjet-Oroszországban megjelenő magyar nyelvű újságok híryanagjai szolgáltatták, hogy a „hazatérőkkel foglalkozók maguk is tisztában legyenek azzal, hogy mely irányba kell velük különösen behatóbban foglalkozni.”²⁶ Ez is arra utal, hogy a HM nagy körültekintéssel és céltudatossággal foglalkozott a hazatérők politikai megdolgozásával, ami szintén azt bizonyítja, hogy a hazatérő hadifoglyokkal szemben súlyos aggodalmakkal és fenntartásokkal viseltettek az itthoni szervek. Szigorúan megkövetelték a fogadó bizottságoktól a megszabott tartalomnak megfelelő propaganda munkát, nem tűrték a hanyagságot, mert az „helyrehozhatatlan károkat okozna a hadifoglyok felfogásában, s az állam eszméire káros téveszmék befolyása ellen kisebb ellenálló képességgel rendelkezésnek.”²⁷

A lengyelországi fogadó állomások tevékenységének szerves részét alkotta az ún. repülőpropaganda. A lengyel vezérkarral történt megegyezés alapján lengyel katonai repülőgépek rendszeresen szórták a röpcédulákat a szovjet arcvonalon és a mögöttes területeken. Ezek célja elsősorban az volt, hogy a szovjet hadseregben harcoló magyar katonákat szembefordítsák a szovjethatalommal, dezertálásra bírják őket, aminek érdekében fűt-fát ígérve hazatérésre csalogatták őket.²⁸

A fogadó bizottságok feladata volt a hazatérő hadifoglyok megbízható ellenőrzése. A fogadó állomásokon átutazott hadifogoly csoportok áapos átvizsgálásával igyekeztek felderíteni a kommunista, vagy kommunista gyanús hadifoglyokat. Ezek kipuhatolása a fogadó állomásokra vezényelt detektívekre és velük együtt az egész személyzetre hárult. Elsősorban a szállítmánnyal érkező tiszteteket hallgatták ki, aprólékos felvilágosítást szerezve tőlük a csoport tagjaira vonatkozóan. Igyekeztek kipuhatolni, ki hogyan viselkedett. Milyen gyanúnak minősíthető kijelentések hangzottak el az utazás során, amelyekből következtetni lehet az illető hadifogoly politikai felfogására.

A besűgött, vagy gyanúsnak minősített hadifoglyok neveit a szállítmányt tovább kísérő szállítmányvezetőnek zárt borítékban átadták azaz, hogy az itthoni fogadó állomáson, illetve leszerelő táborban e személyeket vegyék őrizetbe. Egyben más úton is (futár stb.) értesítették az itthoni hatóságokat az adott szállítmánnyal érkező gyanús személyekről azért, hogyha ezek esetleg a szállítmányból a magyar határ előtt megszöknek és más úton próbálnak hazatérni, az itthoni szervek kezében legyen a megszököttek neve, illetve pontosan ellenőrizni tudják a megérkezett szállítmány névsorát, létszámát, hogy az esetleges hiányzók ellen a körözést megindíthassák.

A fogadó állomásokra beérkezett névsort szigorú ellenőrzésnek vetették alá azon értékelések birtokában, amelyeket egyrészt a korábban érkezett szállítmányok átvizsgálása során szereztek, másrészt az itthoni

²⁶ OL. KÜM. hdf. o. 96—33840/1921.

²⁷ HL. Katonai fogadó bizottság. Bruck—Királyhida... Vegyes. 508. sz.

²⁸ Uo. A magyar hazatérés vezetője. Varsó. 1919—1920. 42. sz.

hatóságoktól megkaptak. Minden hazatérő csoport között ugyanis intenzív felderítést folytattak annak érdekében, hogy minél több olyan hadifogoly nevét és adatait megtudják, akik az orosz forradalomban részt vettek, a Vörös Hadseregben harcoltak és még nem tértek haza. Ezeket az értesüléseket folyamatosan jelentették a HM-nek, amely aztán az összes állomásról és leszerelő táborból befutott adatokat összesítette, majd széjjel küldte ugyanezen szerveknek, hogy a hazatérők között külön keressék a megjelölt személyeket. A fogadó állomásokon betűsoros zsebkönyveket fektettek fel, amelyekben rendszeresen és pontosan bevezettek minden megszerzett értesülést és kiegészítették azokat friss adatokkal. Ezekre támaszkodva minden megérkező csoportot alaposan átvizsgáltak, hogy nincs-e valaki a nyilvántartott személyek közül az adott szállítmányban.²⁹

Ezenkívül a fogadó állomásokon ún. eseménynaplót fektettek fel³⁰. Ezekben a hazatérők rangidős parancsnokai és azok, akik készségesen rendelkezésre álltak a fogadó állomás beosztottjainak, vagyis, akik hajlandók voltak mindenről beszámolni, részletesen leírták utazásuk történetét, a szállítmány összetételét, közölték azok neveit, adatait, akiket gyanúsnak tartottak, részletesen jellemezték a hazatérő csoport hangulatát. Feljegyezték azok neveit, akikkel hadifogságuk alatt találkoztak, vagy akikről közvetve hírt szereztek és akikről tudták, hogy részt vettek vagy szimpatizáltak a forradalmi mozgalommal. Közölték azt is, amit a szovjet-oroszországi, benne a magyar kommunista mozgalomról tudtak, elmondták véleményüket a szovjetállam politikai, gazdasági és katonai viszonyairól.

Az eseménynaplóban közöltek a fogadó állomás vezetője köteles volt rendszeresen értékelni és erről jelentést tenni a HM 36. osztálya részére. Ebben a felterjesztésben a leírtak, valamint a hadifoglyokkal lefolytatott beszélgetések és megfigyelések elemzése alapján elsősorban a hazatérő szállítmány hangulatáról, a szovjet forradalom eszmei hatásáról kellett véleményt mondani, azért hogy itthon az illetékes szervek megfelelően fel tudjanak készülni a szállítmány fogadására.³¹ E követelményeknek a fogadó bizottságok általában eleget tettek. Mindent elkövettek, hogy szállítmányok politikai arculatát lehetőleg a legalapabbban felderítsék. Azonban ezt a törekvést nehezítette a hazatérők zárkózott természete. A legénység eleve bizalmatlansággal, gyanakvással fogadta a bizottság tisztjeinek érdeklődését. A szállítmány tagjainak politikai magatartását firtató érdeklődéssel kapcsolatban bizonyos fokú zárkózottságot figyeltek meg a tisztek között is. Ennek magyarázata volt az is, hogyha a szállítmányban sok gyanús személyt találtak, akkor az egész csoport hosszú ideig Csóton maradt aprólékos és alapos kivizsgálás céljából, ettől pedig a hazatérők, még a politikailag indifferensek is „rettenetesen félték”. A fogadó állomások felderítő munkájának elősegítése érdekében a passauai állomás azt javasolta, hogy azokat, akik a

²⁹ Uo. Magyar hazatérők fogadó állomása. Magyar HUM megbízottja, Tarnopol. 1919. Takács Béla főhadnagy betűsoros zsebkönyve.

³⁰ Uo. A HM. 1920. június 29. 2720—1920. sz. rendelete.

³¹ Uo. Magyar átvonuló katonai osztag parancsnokság. Magyar katonai misszió. Bécs. 1919—22. 132. sz. A HM. 1655. Eln. 36—B/1921. sz. rendelete.

hazatérő szállítmányokban elősegítik a kommunisták felfedését, jutalomképpen hamarabb engedjék haza a leszerelő táborból.³²

Bonyolították a helyzetet a hazatérő tisztek között már korábban meglévő ellentétek is. Főleg a tényleges és tartalékos tisztek között mutatkozott ez meg élesen. Az intrika, az áskálódás és a veszekedés mindennapos volt közöttük. A tartalékosok a tényleges tiszteket megpróbálták befeketíteni, azt állították róluk, hogy a Vörös Hadseregben tevékenykedtek (pl. a vörösparancsnoki iskolán előadók voltak), jó körülmények között éltek, nem voltak túszok stb. Ezek tisztázása rendkívül bonyolult volt, mert a tényleges tisztek közül többen valóban működtek előadókként a vörösparancsnoki iskolákon. A tényleges tisztek a tartalékosokról azt állították, hogy azok nem is voltak túszok stb. A hazatérő tisztek két része között meglehetősen nagy volt a feszültség, az „egymás elleni gyűlöletük minden tettükben kitűnt.”³³

A fogadó bizottságok feladataihoz tartozott a hazatérő hadifoglyok megmotozása, csomagjainak átvizsgálása, hogy elejét vegyék a propagandaanyagoknak az országba való bejutását.³⁴ Egyúttal mindent elkövettek, hogy a fogadó állomáson tartózkodó szállítmányt elszigeteljék a helyi lakosságtól, amit különösen Ausztria területén tartottak fontosnak. A helyi lakosság közül ugyanis sokan szimpátiával vették körül a hazatérő hadifoglyokat, szovjet-oroszországi hírek után érdeklődtek. Figyelmet fordítottak a hadifogoly csoportokra a Bécsben élő magyar kommunisták is, egyrészt a szovjet viszonyokról igyekeztek híreket szerezni, másrészt tájékoztatást próbáltak adni a hadifoglyoknak a magyarországi helyzetről. Figyelmeztették őket az otthoni veszélyekre, felvilágosítást adtak a magyar hatóságok álláspontjáról és magatartásáról a hadifoglyok megítélésével kapcsolatban. A bécsi fogadó állomás tevékenységének nagy részét a hazatérő csoportok elszigetelése és együtt tartása tette ki.³⁵

A fogadó bizottságoknak kellett gondoskodniuk a szállítmány szervezett továbbításáról is. Ennek egyik döntő feltétele volt annak megakadályozása, hogy a szerelvényről valaki megszökjön. A vonatszerelvény minden kocsijában megszervezték a parancsnoki funkciót és a kocsikban éjjel-nappal ügyeleti szolgálatot teljesítettek. Az egész szerelvénynek volt egy parancsnoka, aki felelős volt a fentiek biztosításáért.³⁶

A hazatérő hadifoglyok között folytatott elhárító tevékenység és szűromunka a leszerelő táborokban összpontosult. A legjelentősebb és a leghíresebb a csóti hadifogly leszerelő tábor volt. A másik kettő rövid ideig állott fenn, szerepük kisebb volt. 1920. október 11-től valamennyi hazatérő hadifoglyot kizárólag Csótra irányítottak.

1920 nyarán, miután a kopenhágai egyezmény létrejött és várható volt a hadifoglyok nagyobb arányú hazatérése Szovjet-Oroszországból, szükségessé vált egy olyan leszerelő tábor kijelölése, mely a biztonsági szempontoknak megfelel és nagysága is lehetővé teszi, hogy lehetőleg

³² Uo. Katonai fogadó bizottság. Bruck—Királyhida... Vegyes. 184. sz.

³³ Uo. 231. sz.

³⁴ Uo. Magyar hazatérés vezetője. Varsó. 3. cs. 370/36. sz.

³⁵ OL. KÜM. hdf. o. 96. tétel 15829/13.

³⁶ HL. Magyar hazatérés vezetője. Varsó. 1920. 1383. sz.

egy helyre összpontosítsák a szovjet területről hazatérőket. Erre legal-
kalmasabbnak a csóti hadifogolytábor mutatkozott.

A csóti tábor eredetileg az orosz és az olasz hadifoglyok részére hoz-
ták létre a világháború alatt. A tábor 90 holdnyi területen feküdt és a
foglyok barakk-épületekben voltak elhelyezve. A táborhoz mezőgazda-
sági üzem tartozott, ahol a hadifoglyok dolgoztak.

A tábor földrajzi fekvése is kedvező volt. Kívül esett a nagyobb tele-
pülések körén, kevésbé volt a külvilág szeme előtt, viszonylag közel fe-
küdt a nyugati határhoz és a vasúti szerelvények rövid útvonalon gyor-
san érkeztek be a táborba.

A tábor fő funkciója az volt, hogy a szovjet területről hazaérkezett
hadifoglyokat politikai szempontból a lehető legalaposabban megsűrje,
kiemelje közülük azokat, akikhez csak a legkisebb gyanú is fért. A hadi-
foglyok ismert megítélésének logikus folytatását alkották azok a drasz-
tikus adminisztratív intézkedések, amelyekben a hazatérő hadifoglyok
tömegének része volt.

A HM 1920 júniusában alaposan szemügyre vette a csóti tábort és
biztosította azokat a szervezeti feltételeket, amelyek a tábor funkciójá-
nak ellátásához szükségesek voltak.³⁷

A táborban akkor rendkívül elhanyagolt állapotokat találtak, a szem-
revételezési jelentés szerint őrsége alacsony létszámú volt, kerítései
tönkrementek, politikai funkciójának ellátásához szükséges szervek és
személyek hiányoztak.

Ahhoz, hogy a hadifoglyoknak „lelki és testi épségük megvizsgáltas-
sék, minthogy legnagyobb részben éveken keresztül éltek vörös uralom
alatt, s még most is kevés kivétellel hatása alatt állnak a nemzet- és er-
kölcserontó eszméknek, rendkívül fontosnak tartom itt egy erős nemzet-
védelem megszervezését” — írta a fenti jelentés. Sürgette az elhárító
szervezet kiépítését a táborban „a legénység kiképzésére”.

A HM átfogó utasításban intézkedett a tábor szervezésére.³⁸

A következő szolgálati beosztásokat rendelte el:

1. Parancsnokság.
2. Különleges beosztású személyek.
3. Leszerelő különítmény.
4. Őrség.
5. Gazdasági hivatal.
6. Egészségügyi szolgálat.
7. Igazoló bizottság.
8. Tábori lelkészek.

A leszerelő különítmény 1 törzstisztből, egy főtisztből és 30 beosztott-
ból állt. A törzstiszt egyben az igazoló bizottság elnöki tisztét is betöl-
tötte.

Az őrség egy őrzászlóaljból állt, a tagjai katonák és csendőrök voltak.

³⁷ Uo. HM. Eln. C/III. 1920. Számnélküli. Csaba István ihdgy. 1920. június 20-i jelentése
csóti szemleútjáról.

³⁸ HM. 650/Eln. „B” sz. rendelete.

A különlegesek vezetőjéül 1 törzstisztet neveztek ki, beosztottak hozzá 5—6 tisztet és polgári személyeket. („T” osztály.)

A táborban két lelkész működött: egy katolikus és egy református.

A katonaaállomány száma kb. 160—180 fő között mozgott.

A parancsnokság és a különlegesek részlege voltak a legfontosabb szervek. A parancsnokság, személyesen a táborparancsnok, Krämer Sándor ezredes tartotta kézben a hadifoglyok politikai megfigyelésének irányítását és annak ellenőrzését.

A hadifoglyok között az elhárítást a tábor „T” osztálya végezte, mely szorosan együttműködött a BM rendőri kirendeltségével, annak vezetőjével és nyomozóival. A döntő szerepet a „T” osztály látta el.³⁹

A „T” szolgálatot a HM Eln. „C” osztálya irányította. A „T” szervek az illetékes katonai parancsnokságnak voltak alárendelve. A „T” szervek tulajdonképpen a politikai rendőrség funkcióját látták el és az 1919-es ellenforradalomból nőttek ki, a fehér nemzeti hadsereg válogatott tisztjeiből álltak. Átfogták az egész ország politikai, társadalmi, gazdasági életét, fontos szerepet játszottak a nemzeti hadsereg szinte korlátlan hatalmának biztosításában. A „T” szolgálat a „T” nyomozók és a „T” tisztek csoportjára oszlott. Ez utóbbiak főleg „nemzetvédelmi propaganda” céljait szolgálták, míg az előbbieket kimondottan a politikai nyomozással foglalkozták.⁴⁰

A katonai vezetés részéről koncentrált erőfeszítések történtek arra, hogy a rendszer politikai biztonságával kapcsolatos mindennemű tevékenység a hadsereg kezében összpontosuljon, hogy ezzel az állambiztonsági munkát a polgári szervektől teljesen függetlenítsék. Ezzel szintén a katonai vezetés osztatlan hatalmát igyekeztek biztosítani. Ez a törekvés nem járt sikerrel.⁴¹ Az uralkodó osztályokon belüli hatalmi harcban az ellenerők meg tudták akadályozni ezt a törekvést. Minden erejüket megmozgatták, hogy elkerüljék a katonai tényezők egyeduralmát. Horthy erőfeszítései arra vonatkozólag, hogy a BM szerveit — elsősorban a rendőrséget — a katonai vezetésnek rendeljék alá, kudarcot vallottak.⁴² Így kénytelenek voltak az együttműködést választani, amiben a katonapolitikai nyomozó szerveknek, a „T” szolgálatnak igyekeztek döntő szerepet biztosítani — és nem is sikertelenül.⁴³

E helyzetnek megfelelően működtek Csóton a „T” osztály és vele szoros kapcsolatban a táborba kirendelt detektívek. Először csupán két fő, majd később (1921) BM rendőri kirendeltség: 1 rendőrkapitány, 1 fogalmazó, 8 detektív.⁴⁴ A „T” osztály irányította a tartalmi munkát, behatóan foglalkozott a hazatérők politikai arculatának értékelésével, személyekre menően kézben tartotta a kommunistagyanúsak felderítését, kihallgatását. A szerzett értesüléseket aprólékos értékelés után továbbította a HM-be, illetve azok alapján megadta a további instrukciókat sa-

³⁹ A „T” szolgálatot 1920. június 17-én szervezték meg. Célja volt: „A katonai parancsnokságoknak a belföldi közállapotokról tiszta képet nyújtani és ezáltal elkerülni azt, hogy az 1918-i forradalomhoz hasonló események a honvédelemnek felelős katonai közegeket előkészületlenül találják.” (PTI. 7/117/1919.)

⁴⁰ OL. Ig. Min. 1914—1930. Bi. 572. sz.

⁴¹ Uo. Minisztertanács, 1920. április 22. és május 20-i ülése.

⁴² Uo. Minisztertanács, 1920. május 27. ülése.

⁴³ Uo. Ig. Min. 1914—30. Bi. 572. A „T” szolg. irányítását 1921. júliusában vette át a BM.

⁴⁴ Uo. BM. res. 1922. 8. tétel 85. sz.

ját embereinek és a BM kirendelt beosztottjainak is. Az osztály állásfoglalása nélkül semmi sem történhetett a táborban.

Hasonló jellegű kapcsolat alakult ki felső szinten a HM és a BM illetékes szervei között. Az Eln. „C” és a 36. osztály a BM közbiztonsági főosztályával tartott szoros kapcsolatot, amelyben elsődleges szerepe a 36. osztálynak volt. A 36. osztály rendszeresen tájékoztatta a közbiztonsági főosztályt azokról a kommunistagyanúsnak minősített hadifoglyokról, akiknek adatait a hazatértek kihallgatása alapján állították össze. A BM az adatokat megküldte saját szerveinek azzal az utasítással, hogy állandóan kísérjék figyelemmel, nem térnek-e haza illegálisan, a hatóságokat megkerülve. Utasítást adtak arra, hogy ha a nevezettek közül valakinek nyomára jutnak, el kell fogni és le kell tartóztatni az illetőt. Intézkedtek arra is, hogy a közölteket a lakóhelyen szerzett újabb adatokkal egészítsék ki és minden lehető értesülést gyűjtsenek össze a megadott személyekkel kapcsolatban.⁴⁵ A BM a maga vonalán szerzett adatokról rögtön értesítette a HM 36. osztályát és a leszerelő tábor parancsnokát.⁴⁶ Fontos feladatuk volt a rendőrségi szerveknek a leszerelt, lakhelyükre visszatért hadifoglyok további megfigyelése is.⁴⁷ A BM közreműködésével a hadifoglyokkal kapcsolatos biztonsági munkával a HM nem volt megelégedve. Nehézesnek, lassúnak, kénytelen-kelletlennek tartotta ezt a tevékenységet.⁴⁸ A fenti értékelés mögött azonban inkább a katonai vezetés, a hadsereg biztonsági szerepének kiemelésére való törekvés húzódott meg, amellyel a hadsereg politikai ambíciói megvalósításának útját próbálták egyengetni. Annál is inkább, mivel a BM-el szemben emelt kifogások, különösen 1921 nyarán váltak hangosabbá, amikor napirenden volt a „T” szolgálat átszervezése, pontosabban a BM hatáskörébe való utalása.

A hadifogly leszerelő táborban a hazatért szállítmányok tagjait 14 napos egészségügyi zárlat alá helyezték. Ennek célja egyrészt az egészségügyi megfigyelés, másrészt a politikai felderítés és ellenőrzés volt.

Azokat a hadifoglyokat, akikről már a fogadó állomásoktól, a HM hdf. osztálytól, a BM-től, vagy a hadifoglyokat a Csótra való szállítás során kísérő detektívektől kapott értesítés alapján gyanúsnak találták, rögtön kiemelték és a „T” osztályon, illetve a rendőri kirendeltségen kihallgatásnak vetették alá.

Ezek a kihallgatások az ellenforradalmi hadsereg fehérterrorista eszközeivel és módszereivel folytak. A fizikai kényszerítő eszközök mindennapos alkalmazásával a gyanúsítottak beismerő vallomását és társaik nevét igyekeztek kikényszeríteni. Gépszíjjal, orosz kancsukával, kutyakorbáccsal, ököllel verték a detektívek a gyanúsítottakat. Az egyik detektív — Kotoff Olivér — különösen hírhedt volt kegyetlenségeiről. Kikötötte, „megtalpalta” őket.⁴⁹ Egy Kiszeli nevű hadifoglyot lábánál

⁴⁵ HL. HM. 1920. 5–6. osztály. 83909–1920. sz.

⁴⁶ Uo. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919–1923. 1. doboz. 119. sz.

⁴⁷ Uo. HM. 1921. Eln. „C” 50814. sz.

⁴⁸ Uo. *Belitska* honvédelmi miniszter magánlevele a belügyminiszterhez. 1921. július 2. 307. sz.

⁴⁹ *Klopfer Rezső* 1945. augusztus 30-i, *Rózsa József* 1945. szeptember 4-i, *Valter Ferenc* 1945. szeptember 14-i, *Pálvölgyi János* 1945. szeptember 4-i vallomása *Dr. Kotoff Olivér* ügyében. Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya. 15288–1945.

fogva fogásra akasztott és úgy „talpalta” meg.⁵⁰ Volt, aki a verésektől, a kínzásoktól való félelmében öngyilkosságot kísérelt meg.⁵¹ 1922. november 28-án öngyilkosságot kísérelt meg Tóth Mihály, aki méreggel próbált a szenvedésektől megszabadulni, azonban gyors orvosi beavatkozással megakadályozták a méreg hatását.⁵² 1922. december 8-án újból megverték. Ezúttal sérüléseibe a helyszínen belehalt. Az orvos a tábor vezetőivel együttműködve, azok igazolására a mérgezés következtében fellépő vesegyulladásban jelölte meg a halál okát. A valóságot Soós Sándor (Csót, Kiss János u. 1. sz. alatti lakos), a tábor egykori kocsisa mondta el, aki ismerte Tóth Mihályt, „tudta mi történt vele a „tornyos barakkban” (így hívták azt a barakkot, amelyben a kihallgatások folytak, itt volt elhelyezve a „T” osztály) és ő volt, aki kocsival a temetőbe kivitte. Szemtanúja volt annak, midőn a tábor egyik egészségügyi polgári alkalmazottja harapófogóval Tóth Mihály két aranyfogát kitepte és magának eltette. Pontosan emlékezett arra is, hova temették Tóth Mihályt, akit néhány éve exhumáltak és szakértők agnoszkáltak, majd Kecskeméten — mivel e város kommunista mozgalmában dolgozott —, a mártírnak kijáró kegyelettel helyezték örök nyugalomra.⁵³

A katonai és rendőri nyomozók részéről alkalmazott fizikai kényszer elsősorban a kommunista és kommunistagyanús hadifoglyok iránti gyűlölet megnyilvánulása volt. A kínvallatás azonban sok eredményt nem hozott.

Az elhárító szervek sokkal inkább a besúgókra építettek. A tények azt mutatják, hogy ezek közreműködésével sikerült legtöbbet elérniük, és sajnos azt is meg kell állapítani, hogy a besúgók nagy száma következtében csaknem teljesen sikerült a kommunista hadifoglyokat felfedniük, illetve a hadifoglyok szovjet-országi tevékenységét felderíteniük. Az ellenforradalmi érzületű tisztek, az anyagi, vagy más előnyök reményében mindenre hajlandó gyenge jellemű katonák, továbbá olyanok, akik részt vettek az orosz forradalmi mozgalomban, de megretentek a fehérterroztól, vagy mások, akik árulókká váltak, vagy olyanok, akiket valamilyen korábbi személyes ellentét fűtött hadifoglytársaikkal szemben, kiváló alapul szolgáltak a nyomozó szervek felderítő és elhárító tevékenységéhez.⁵⁴

Ezek a besúgók már a fogadó állomásokon jelentették mondanivalójukat, majd a csóti táborban részletesen kihallgatták őket és írásbeli jelentéseket írtak velük.⁵⁵

⁵⁰ Kotoff Olivér vallomása. Kihallgatási jkv. Dr. Kotoff Olivér 1950. november 20-i vallomásáról: Uo. Kotoff Olivér a csóti táborban, mint államrendőrségi detektív működött, szolgálataiert a kormányzótól nemzetvédelmi keresetet kapott.

⁵¹ Pálvölgyi János idézett vallomása. — Pálvölgyi, miután több alkalommal összeverték, többször mellbeszúrta magát.

⁵² HL. A Csóti Leszerelő Tábor. Igazoló bizottság. 248/1922. XI. 9., lásd még Györkei Jenő Vádol a Csóti temető c. kéziratát.

⁵³ Soós Mihály visszaemlékezése. Lásd Györkei Jenő idézett kéziratát.

⁵⁴ HL. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 2. doboz, 280. T-sz.

⁵⁵ Uo. 1. doboz. 285—T. sz. — Kákossy Ödön, fővárosi tanító írásbeli jelentése. 1921. május 23. Ferenczi Lajosné, 1922. július 4-i vallomása a petrográdi vörösparancsnok képző iskola magyar előadóiról, azok személyleírásáról. Ferencziné az iskola szakácsnője volt. (Uo. 74—T. sz.) Dr. Elek Béla magánhivatalnok, aki Barnaulban a KP tagja volt, 1921. szeptember 21-i vallomásában részletes információt adott a moszkvai és berlini magyar kommunista mozgalom helyzetéről és kifejezte készségét, hogy „mindazokat az egyéneket, akiknek a szereplését ismeri, összeírja, hogy azokat nyilvántartásba vehessük.” (Uo. 259/21. dtk. sz.)

A besúgók annál is inkább fontosak voltak a „T” osztály és a detektívek számára, mivel a kihallgatások eszközén kívül más módon nehéz volt értesüléseket szerezni a hadifoglyoktól. Nem vált be az a módszer, hogy a nyomozók egy része mint propagandatiszt, előadások tartásával, beszélgetésekkel a legénység bizalmába férközzék és ezúton szerezzék meg a „veszedelmes elemek” nevét.

A nyomozók kidolgoztak egy általuk hatékonyabbnak vélt másik módszert is. Eszerint a detektíveket akkor építenék be a hazatérők közé, amikor azok még a tábor más lakóitól, a korábbi csoportokkal hazatértéktől el vannak különítve, és még az egészségügyi fertőtlenítés előtt állnak. Ezt azonban a detektívek nem vállalták, mert félték, hogy fertőzést kapnak. Ezért aztán ezt a módszert is elvetették és azzal kísérleteztek, hogy a fertőtlenítés után csempésszék be a nyomozókat a hadifoglyok közé. Ekkor azonban már a korábban hazatértekekkel a fertőtlenített csoport tagjai érintkezettek, akik az utóbbiakat rögtön figyelmeztették, hogy valószínűleg detektívek vannak közöttük, ezért legyenek fokozottan óvatosak. A hadifoglyok könnyen felismerték a beépített embereket és leleplezték azokat. Az egyik beépített nyomozót, „aki mindenben nagyon ügyes embernek bizonyult”, egy óra alatt leleplezték. Előfordult, hogy a hadifoglyok a közjük „keveredett idegent” megverték. Gondot okozott a nyomozóknak az is, hogy nem tudtak oroszul és a hadifoglyok beszélgetéseit így nem értették meg. A legbiztosabb eszköznek azt tartották, ha olyan detektívekkel dolgoznak, akik orosz hadifogságban voltak, tehát beszélnek oroszul, tájékozottak a hadifogság viszonyairól, személy szerint is sok hadifoglyot ismernek. Ezeket a nyomozókat már Passauban csatlakoztatnák a szállítmányhoz és Csóton a 14 napos karantént is a hadifoglyok között töltének és utána, hogy teljes legyen a konspiráció, látszólag őket is leszereltetnék, mint a többi hadifoglyot. Ez a megoldás azért is mutatkozott az elhárítás számára hasznosnak, mert „ellenőrizné mindazon bolsevista elemeket, akik megbízatásuk folytán Ausztriában kiválnak a szállítmányból, hogy kerülő úton jöjjenek be az országba”.⁵⁶

A hazatért hadifoglyok oroszországi tevékenysége felderítésének egyik eszköze az igazolási eljárás volt. Honvédelmi miniszteri rendelet szerint minden hazatérő hadifogly tiszte, hadapródjelöltet és egyéves önkéntest igazolási eljárásnak vetették alá.⁵⁷ Ennek alapvető célja a hazatért tisztek megbízhatóságának alapos felülvizsgálása volt, különösen azért, hogy a nemzeti hadsereg tisztikarába neho gy megbízhatatlan tisztek kerüljenek. Az eljárás során az illetőnek kérnie kellett az igazolást, részletesen leírva tevékenységét a hadifogságba eséstől egészen a hazatérésig. Egyúttal tanúkat kellett megjelölnie igazolása érdekében. A megjelölt tanúkról a „T” osztály tanúkihallgatási jegyzőkönyvet vett fel az igazolandó hadifogságba jutásának körülményeire és a hadifogságban tanúsított magatartására vonatkozóan. A tanúnak az alábbi kérdésekre kellett válaszolnia:

⁵⁶ Uo. 2. doboz. 193. sz.

⁵⁷ Uo. 1. doboz. 9. sz. Az igazolást a HM. 16034/1919. Eln. sz. rendelete írta elő.

„1. Milyen körülmények között és hol került fogságba az igazolandó személy?

2. Melyik fogolytáborban, mettől-meddig volt vele együtt, milyen magatartást tanúsított a feljebbvalók, az alárendeltek és általában bajtársai iránt?

3. Nem követett-e el fegyelemsértést, nem vétett-e a hazafiság ellen?

4. Nem szolgálta-e bármi módon a kommunizmus érdekeit, nem folytatt-e kommunista propagandát a hadifoglyok között?

5. Nem szolgált-e valamely ellenséges (pl. cseh) légióban?”⁵⁸

Az igazolásra kerülő személynek be kellett jelentenie mindazokat a terhelő körülményeket, amelyeket hadifogoly társainak fogságba jutásáról és fogság alatti magatartásáról tudott.⁵⁹ Az igazolási eljárások során számos olyan név és adat jutott az elhárító szervek kezébe, amelyekkel tovább egészíthették ki nyilvántartásukat. E nevek között gyakran tiszték, főleg tartalékos tiszték nevei is szerepeltek. Az igazolási eljárásban döntés a táborban működő igazoló bizottság felterjesztése alapján a katonai körlet parancsnokságnál történt meg.

Az elhárító szervek precizításra való törekvésének egyik mutatója az, hogy a sebesült hadifoglyokat külön vizsgálatnak vetették alá, hogy a sebesülési körülményeket tisztázzák. Főleg azt igyekeztek kideríteni, hogy az illető hadifogoly nem vöröskatonaként sebesült-e meg.⁶⁰

Az elhárítók a besúgók hálózatának szélesítésére használták fel a vöröskeresztes nővéreket is. A Vöröskereszt Egylet a leszerelő táborba „megfelelő nőket osztott be”, hogy részt vegyenek a hazatérők között folytatott propagandamunkában. A nőket, helyzetüknél fogva, megnyerőbb lelki orvosoknak tartották. „A hazatérők, akiknél súlyosabb természetű lelki fertőzés nem észlelhető, általánosságban nagyobb bizalommal vannak a vöröskeresztes nénék iránt” — írta Ibrányi Alice főnökaszony 1920. szeptember 16-i jelentésében.⁶¹ A „nének” Horthy Miklósné közvetlen óhajára végezték tevékenységüket a hadifoglyok között és elhatározták, hogy „szeretettel és céltudatosan kívánnak dolgozni azon, hogy felszabadult foglyaink lelke ne maradjon vörös rabságban.”⁶²

A nővérek állandóan a foglyok között voltak, akik természetesen szívesen fogadták kedveskedésüket, ami hathatós eszköz volt a hadifoglyok bizalmának megnyeréséhez. A nővérek gyakran elérték céljukat, mert a hadifoglyok „ezek iránt bizalmat éreznek és gyakran suttozó hangon mondják el nekik benyomásaikat, vagy a velük történeteket.”⁶³

A hadifoglyok megszüréseire foganatosított széles körű intézkedések, a kiépített elhárító szervezet működése következtében a hazatérő hadifoglyok közül sokan kerültek börtönbe, internálótáborba, rendőri felügyelet alá. A katonai elhárító szervek és a rendőri hatóságok lényegé-

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo. 1. doboz. 3961/36. sz. 1920. október 5-i rendelet.

⁶¹ OL. ME. 1921. 38. tétel 145. sz. *Ibrányi Alice* vöröskeresztes főnökaszony jelentése 1920. szeptember 16-án.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

ben szabadon dönthettek abban, hogy kivel mit csinálnak. A döntések során abból indultak ki, hogy inkább tizzel, vagy százzal több személyt tegyenek ártalmatlanná, mint hogy akár csak egy valóban kommunista hadifogoly is kicsússzon a kezük közül. Ennek következtében — sajnos — a hazatért hadifoglyok közül a kommunistákat, a szovjet állammal szimpatizálókat, a vöröskatonákat csaknem teljes mértékben fel tudták deríteni és ellenük eljárást indítani, illetve nyilvántartásba venni őket.

Ennek méreteiről megközelítő képet az alábbi kimutatás ad.⁶⁴

Csótra érkezett 1921. máj. 1. — nov. 30.		1921. dec. 1. — 1922. márc. 15.
Tiszt	358	376
Legénységi állományú	7951	574
Asszony	870	140
Gyermek	418	83
Összesen	9597	1173
Ebből: Igazoltan távozott	6426	504
Internálták	121	58
Szigorított rendőri felügyelet alá került	203	21
Rendőri megfigyelés alá került	2831	547
Katonai bíróságnak átadtak	13	5
Eltoloncoltak	1	7
Elmegyógyintézetbe zártak	2	1
Eljárás indult összesen	3168	631
A hazatért katona állományúak %-ban	38	70

A hadifoglyok között a csóti táborban intenzív felderítő tevékenység folyt minél több híryanag összegyűjtése érdekében a szovjet-oroszországi viszonyokról. A magyar kormány külpolitikai törekvéseinek orien-

⁶⁴ Kirchner Sándor 1921. december 23-i jelentése. PTI. Ig. Min. Bi. 550/147. és OL. BM. Alt. iratok. 1922. 1256. sz.

tációja szempontjából fontos volt elsősorban a szomszédos országok helyzetéről, de különösen a szovjetállam belső viszonyairól történő folyamatos és a lehető legsokoldalúbb tájékozódás. Minden lehetséges eszközt és módszert felhasználtak annak érdekében, hogy híryanagot szerezzenek a szovjetállam politikai, társadalmi, gazdasági, katonapolitikai viszonyairól, a párt belső helyzetéről, továbbá az ellenforradalmi erők állapotáról, erejéről és lehetőségeiről. Nagy érdeklődést tanúsítottak a szovjetállamban élő magyar kommunisták személye, munkája, tervei stb. iránt. A sokirányú felderítésben a vezető szerepet a katonai vezetés képviselte, amely széles körű hálózatot épített ki mind belföldön, mind külföldön. Minden eszközt felhasznált, hogy ezen keresztül is lehetősége nyíljon a magyar külpolitika szélsőséges irányzatának ösztönzésére, a hadsereg érdekeinek megfelelő befolyásolására. A felderítés eredményeiről rendszeres összefoglaló jelentéseket készített, amelyeket a kormányzó, a kormány és más fontosabb politikai szervek rendszeresen megkaptak.⁶⁵

A hazatérő hadifoglyok ez irányú kikérdezése a hírszerzés egyik csatornája volt.

A hadifoglyok előre összeállított kérdőívet kaptak, amelyen a kérdésekre legjobb tudásuk szerint kötelesek voltak válaszolni. A kérdőívek kérdéseit a HM adta meg és időnként aktuális kérdésekkel kiegészítette. A kérdések egyik nagy csoportja a szovjetállam külpolitikai helyzetével volt kapcsolatos.

Ezen belül ki kellett térni az alábbi kérdésekre:

— Szovjet-Oroszország politikai viszonya a környező és egyéb államokkal.

— Más államokkal kötött kereskedelmi és gazdasági szerződésai.

— Más államokkal kötött politikai természetű egyezményei és külpolitikai tervei.

A kérdések második csoportja a „bolsevizmus helyzetére” terjedt ki:

— Általában a kommunista mozgalom helyzete, befolyása az európai, ázsiai és amerikai államokban.

— A kommunizmus helyzete általában és az egyes országrészekben (Turkesztánban, Szibériában).

— A kommunista párt helyzete, kilátásai Oroszországban és külföldön.

— A kommunista mozgalom propaganda szervezete és eszközei.

— A szovjet-oroszországi és más külföldön élő magyar kommunisták adatai, tevékenysége, tervei.

A harmadik kérdéscsoport Szovjet-Oroszország belpolitikai viszonyaira vonatkoztatott. Ezen belül mindent le kellett írni, amit a hadifoglyok tudtak az alábbi kérdésekről:

⁶⁵ Godó Agnes: A Horthy-rendszer nemzetközi katonai helyzete 1921—1927-ben. (Hadtörténeti Közlemények, 1961. 2. sz.)

- Az ipar helyzete.
- A kereskedelem állapota.
- A közlekedési viszonyok.
- A pénzgazdálkodás.
- A rendfenntartás szervezete, működése.
- Közoktatás állapota.
- Az egyes társadalmi osztályok helyzete.
- Az élelmezés helyzete.
- Az ellenforradalmi szervezkedések és akciók. Az ellenük folytatott harc módszerei és hatékonysága.

— A szovjet biztonsági szervek helyzete, működése.

A szovjetállam viszonyainak sokoldalú felderítését célzó kérdések között jelentős helyet foglaltak el a katonai vonatkozású kérdések:

- A Vörös Hadsereg szervezete.
- A szovjetállam katonai potenciálja.
- A hadseregen belül a parancsnokok helyzete, a parancsnoklási viszonyok.

— A hadsereg felszerelése és fegyverzete.

— A lőszergyártás és ellátás.

— Ruházati ellátás.

— Élelmezési színvonal.

— Egészségügyi helyzet.

— A hadsereg hangulata.

— A cári tiszték szerepe, helyzete és céljai.

— Az ellenforradalmi katonai alakulatok.

— Részletes válaszokat kellett adni a hadműveleti eseményekről és a különböző arcvonalak helyzetéről is.

E csoporthoz kapcsolódtak a hadsereg politikai helyzetére utaló és a magyar vonatkozású kérdések:

— Milyen erős a Vörös Hadsereg internacionalista szelleme? Van-e nacionalista törekvések a katonák között?

— Milyen szerepet játszanak a magyar hadifoglyok a Vörös Hadseregben? Mennyien szolgálnak kötelékében és milyen céllal?

— Melyek a hadifoglyokból alakított alakulatok, kiknek a parancsnoksága alatt és hol harcolnak az egységek?

— Kik azok a magyar személyek, akik a Vörös Hadseregben vezető katonai, vagy politikai szerepet játszottak és milyen beosztást töltöttek be?⁶⁶

Megkülönböztetett érdeklődést tanúsítottak a vörösparancsnok iskolák magyar hallgatói, tanárai, belső rendje, oktató munkája iránt, ezek-

⁶⁶ HL. A Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 1. doboz. *Mihók Béla* t. főhadnagy által 1922. november 21-én kitöltött kérdőív. Lásd még a tábor „T” osztályának 1922. augusztus 24-i jelentését. (Uo. T—12/16. sz.)

ről a legapróbb részleteket is igyekeztek megtudni. Elsősorban azért, hogy külön figyelemmel kísérhessék az összeállított névsorok alapján a fenti iskolák hallgatóinak vagy tanárainak hazatérését. Másrészt katonai szempontból is érdekelte az itthoni katonai vezetést ezeknek az iskoláknak a tanulmányi munkája.

A hazatért tisztek közül többen adtak ilyen iskolákról jelentést. Ezekből is kitűnik, hogy a körülményekhez képest színvonalas oktatás folyt ezekben az iskolákban. Például a pétervári magyar felső parancsnokképzőn az alábbi tantárgyakat tanították:⁶⁷

- Harcászat.
- Hadseregszervezet.
- Tereptan.
- Lőutasítás, fegyvertan.
- Összekötő szolgálat (távíró, telefon).
- Utásztan.
- Erődítés.
- Katonai ügyintézés.
- Orosz nyelv.
- Magyar nyelv.
- Számtan-mértan.
- Fizika.
- Politika.

Az oktatásban felhasználták a legfrissebb német katonai szakirodalmat is.

A kérdéseket a VKF 2. osztálya állította össze és utasította a leszerelő tábor parancsnokságát, hogy az egyes kérdéseket „mindenkor az egyes hadifoglyok műveltségi fokához, értelmi képességéhez kell alkalmazni.”⁶⁸ A kérdésekre adott válaszokat a „T” osztály rendszeresen feldolgozta és az értékelést folyamatosan jelentette a Honvédelmi Minisztériumba. Különösen intenzív volt a szovjetállam belső és nemzetközi viszonyai iránt az érdeklődés 1920-ban a lengyel—szovjet háború idején, majd 1921-ben a kronstadti lázadás időszakában és 1922-ben a genai konferencia előtt.

A katonai és rendőri szervek számára állandó és megoldhatatlan problémát jelentett az egyenként érkező hadifoglyok ellenőrzése. A hivatalos szállítmánnyal utazó kommunista hadifoglyok közül többen Bécsben, illetve a határállomás előtt leszakadtak a szállítmánytól és egyedül, szökve próbáltak hazatérni. Vagy hamis útlevelet szereztek, vagy osztrák állampolgársági papírokkal próbáltak hazajönni. Esetenként valamely utódállam területére tartozó nem magyar nemzetiségű állampolgárként igyekeztek az adott állam területén kerülő úton hazatérni.⁶⁹ Ez a probléma olyannyira idegesítette a hatóságokat, hogy 1921. február 5-én miniszterközi értekezletet tartottak az egyenként érkező hadifoglyok ellenőrzésére és megfigyelésére vonatkozó intézkedések ki-

⁶⁷ Uo. T—12/8. sz.

⁶⁸ Uo. VKF. 2. oszt. 1922. 42. doboz. 39197. sz. A VKF. 2. oszt. 1921. december 1. Összefoglaló jelentés.

⁶⁹ Uo. Magyar hadifogoly fogadó bizottság. Stettin. Vegyes jelentések, átiratok. 1921. 3. füzet.

dolgozása tárgyában.⁷⁰ Rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy az egyenként érkező hadifoglyokat a „legmesszebbmő óvatossággal kell kezelni”.⁷¹ Minden egyenként hazatérőt rögtön át kellett adni a katonai, vagy rendőri szerveknek, akik kötelesek voltak az illetőt azonnal Csótra kísérni. Intézkedtek a határőrizeti szervek felé is, hogy különös éberséggel figyeljék az egyenként érkező hadifoglyokat. A lakóhelyre távozott hadifoglyokról a helyi hatóságoknak külön igazoló jelentést kellett írniuk, hogy a hazatért személy valóban hadifoglyként volt-e a lakóhelyén nyilvántartva.⁷² Intézkedtek arra is, hogy a leszerelő táborban minden elbocsátott személyt leszerelési igazolvánnyal lássanak el, ami nélkül egyetlen hadifogoly sem volt „életképes”. E nélkül munkába állni, lakni, egyszerűen élni, képtelen volt. Időnként a HM elrendelte a hazabocsátott hadifoglyok felülvizsgálatát, amelyet a leszerelési igazolvány alapján folytattak le. Akinek ez nem volt birtokában, letartóztaták és azonnal Csótra kísérték.⁷³

A BM 1922. április 6-i rendelete utasította a községi és városi előjáróságokat, hogy a még haza nem tért hadifoglyokat írják össze. Az összeírásban szerepelni kellett a névnek, a kornak, a csapattestnek, a rendfokozatnak és a személyleírásnak. Ezeket az összeírt adatokat azután valamennyi kerületi rendőr-főkapitányságnak és a határátlépő állomások csendőrkerületi kapitányságának megküldték, hogy ezek birtokában hatásosabban folytassák a magányosan érkező hadifoglyok felderítését. A rendelet egyúttal intézkedett arra is — a korábbi rendelkezéseket megerősítve —, hogy a kommunista mozgalommal, vagy a szovjet Vörös Hadsereggel kapcsolatba került hadifoglyokat a továbbiakban is internálni kell és az internálási eljárást soron kívül le kell folytatni.⁷⁴

A katonai és rendőri hatóságok intézkedései nyomán a kommunista, kommunistagyanús, vöröskatona, vagy vöröskatona-gyanús hadifoglyok egy részét a székesfehérvári katonai körletparancsnokság ügyészségének adták át, nagyobb részét pedig a zalaegerszegi internáló táborban helyezték el. A csóti leszerelő tábor iratai között több feljegyzés található a fehérvári ügyészségnek átadott hadifoglyokról. Ezek a feljegyzések azonban nem folyamatosak, részleteket nem tartalmaznak és a fehérvári katonai ügyészség iratanyaga is hiányzik. Ezért annak kimutatása, hogy hány fő, milyen konkrét okok következtében került Fehérvárra és hogy ott mi történt velük, ma már nem lehetséges kimutatni.

Nem rendszeresek az internált hadifoglyokról készített kimutatások sem. Hozzávetőleges képet kapunk csupán belőlük. Kirchner ezredes idézett jelentéseiből, illetve a táborparancsnokság összesítéseiből megállapítható, hogy az internáltak száma magas volt.⁷⁵

A zalaegerszegi internáló táborban a Csótról odaszállított volt orosz-

⁷⁰ OL. KÜM. hdf. o. 42. tétel 29935/13. sz.

⁷¹ HL. Magyar átvonuló katonai osztagparancsnokság, Bécs. 1919—1922. 239. sz.

⁷² OL. KÜM. Hdf. o. 96. tétel 36659/1921.

⁷³ Szekszárdi Állami Levéltár. Alispáni biz. iratok. 114/1922. Bi.

⁷⁴ Uo. 1950./1922. Bi. sz.

⁷⁵ Pl. 1921. július 8-án 51, augusztus 7-én 21 főt internáltak Csótról Zalaegerszegre. Egy más forrás szerint 1921. május—augusztus között a csóti hatóságok 2500 hazatérő ellen folytattak eljárást, közülük 92 főt internáltattak, 100 főt pedig rendőri felügyelet alá helyeztek. (FTI. Ig. Min. Biz. 550/27. sz. *Belitska* honvéd. min. levele az ig. miniszterhez 1921. szeptember 4-én.)

országi hadifoglyokkal megkülönböztetett durvasággal, „különösen komiszul bántak.”⁷⁶ A hadifoglyokat az ún. 10-es barakkban helyezték el, amely a tábor belsejétől külön drótsövénnyel volt elválasztva. Az internáló táborban a fegyelmi büntetések széles skáláját alkalmazták: a magánzárka rendszert, kikötést, kurtavasat stb. A hozzátartozók a hadifoglyokat nem látogathatták, továbbá állandó csendőri ellenőrzés alatt álltak és besúgókat építettek közéjük.⁷⁷

Egyes internáltak a kikötéstől való félelmükben öngyilkosságot kíséreltek meg. A tábor fűtésével, az internáltak étellemezésével, a betegek ellátásával alig törődtek, ami annál is súlyosabb, mivel sok nő és gyermek is volt a táborban.⁷⁸ A zalaegerszegi viszonyokat a *Bécsi Magyar Újság* „A Magyar Szibéria” c. sorozatának egyik cikkében így jellemezte: „A politikai foglyok százai férges, hideg, roskadozó barakkokban, félig, vagy egészen meztelenül, minden képzeletet felülmúló koplalást és bántalmazást kénytelenek elszenvedni. A katonai fogda előtt felállított kikötőfákon nyolc-tíz ember vergődik.”⁷⁹

A leszerelő tábor másik fő funkciója a felderítés és az elhárítás mellett a hadifoglyok eszmei-politikai megdolgozása volt. A kéthetes táboréletet messzemenően igyekeztek arra felhasználni, hogy a társadalomba visszaengedett volt oroszországi hadifoglyok gondolkodásában elhíntsek az ellenforradalmi rendszer ideológiájának alapeszméit. Mindenekelőtt a két forradalom — 1918 októbere és 1919 márciusa — meggyűlöltetését szorgalmazták. Mindenért, ami rossz és nehéz volt az országban, a forradalmat tették felelőssé. Ezrével osztogatták a különféle nyomtatványokat, amelyek tele voltak a két forradalomra és a kommunistákra szórt rágalomokkal.⁸⁰ A propaganda másik jellegzetessége a féktelen irredentizmus volt. Ebben főleg a tábor papjai, elsősorban Kiglits István katolikus lelkész jeleskedett.⁸¹ Hasonlóan vele együtt uszított dr. Szapannos Gyula református lelkész is.

A HM külön gonddal szabályozta a leszerelő táborban folytatandó propaganda előadások tartalmát. Az előadásokat a pápai középiskolai tanárok és budapesti előadók tartották. A kultuszminisztériumban a leszerelő táborban végzendő propagandamunkára létrehozták a „Jog és államtudományi továbbképzés központi bizottsága” nevű szervet.⁸² Az előadásokban az alábbi témák szerepeltek: „A front összeomlása”, „A forradalom kitörése”, „A forradalom története”, „A bolsevizmus Magyarországon”, „Kik csinálták a forradalmat?”, „A román megszállás”, „Magyarország gazdasági helyzete”, „Békekötés”, „Az integritáért való küzdelem eszközei”, „A közállapotok ismertetése”, „Program

⁷⁶ A magyar Szibéria. Bécsi Magyar Újság, 1922. március 10. sz.

⁷⁷ Tömegesen internálják Zalaegerszegre az Oroszországból visszatérő hadifoglyokat. Bécsi Magyar Újság, 1922. március 15. sz.

⁷⁸ Rupert Rezső liberális ellenzéki képviselő interpellációja a Nemzetgyűlésben. 1922. január 28. (Az 1920. febr. 16-ára összehívott Nemzetgyűlés naplója. 300. ülés.)

⁷⁹ Bécsi Magyar Újság, 1922. I. 18. sz.

⁸⁰ „Kun Béla Szibériában”, „Kun Béla és Károlyi Mihály nemzetrontása”, „Hazatérő vitéz fiaink”, „Kik tették tönkre Magyarországot?”, „A föld és a katona”.

⁸¹ Kiglits „rátermett, kiméletlen és éles beszédű szokott lenni” — írta róla barátja, P. Zadravecz: Titkos naplója. Kossuth Kiadó, 1967. 104. o.

⁸² HL. VKF. 2. csoport. 1920. 11/5/36B/1920. sz.

a jövőre”.⁸³ A hazatérőket aggodalommal foglalkoztatták az itthoni megélhetési és szociális viszonyok. Már a hazaindulás előtt sokat hallottak az itthoni gazdasági viszonyokról, megérkezésükkor pedig teljes valóságban felmerült előttük a munkanélküliség, a megélhetés ijesztő árnya. A hatóságok a hazatérők hangulatának elemzése során arra a következtetésre jutottak, hogy erre a problémára a propagandában külön figyelmet kell szentelni, mivel Szovjet-Oroszországban, ha nehéz anyagi körülmények között is éltek a hadifoglyok, mégis „mindig akadt és volt munkájuk”.⁸⁴ Ezért központi előadókat vettek igénybe, „hogy az otthonába visszatérő hazatérő a legmesszebbmenőleg kioktassák a jelen korlátolt élelmezési viszonyok okáról és annak feltétlen szükséges voltáról. Szakközegek által oktassanak ki a munkahiány és ezzel kapcsolatosan a munkás helyzetét illetőleg, mert épp ez az ütközőpont a hazatérők gondolkodásában. Feltétlenül szükséges a hazatérőknek országunk pénzügyi helyzete felől való felvilágosítása. A pénzügyi helyzetet illetőleg egy szakközegnek időszakonként való kiküldetése nagyon kívánatos.”⁸⁵

A hazatérő hadifoglyok tömegére — a hivatalos jelentésekből is kitűnik — rendkívül nyomott hangulat volt jellemző. Jungerth Mihály 1921. július 9-én meglátogatta a rigai átvonuló tábor. Jelentésében leírja, hogy éppen a táborban tartózkodott egy 231 fős magyar szállítmány. A hadifoglyok a „kérdések százait” intézték hozzá, igaz-e, hogy a csóti táborban kínozzák a visszaérkezőket? Milyenek a munkások viszonyai otthon? Mennyi munkanélküli van? Mennyi a munkabér és a napszám? stb.⁸⁶ Nagyfokú félelemérzés uralkodott rajtuk személyi biztonságukat, megélhetésüket és jövőjüket illetően. „A hangulat nyomott és félelmetes” — írta a csóti tábor parancsnoka 1921. augusztus 20-i jelentésében.⁸⁷ Ezt a félelmet a fehérterrorról, a csóti leszerelő táborról hallott hírek még fokozták.⁸⁸ A csóti két heti karantén „lesújtólag hatott ránk, holott osztrák és német társaink amint falujukhoz értek, kiszállhattak és a szó igazi értelmében otthon voltak”.⁸⁹ A hadifoglyok mind inkább felismerték, hogy minden intézkedés a magyar hatóságok részéről politikai megbízhatóságuk megvizsgálását, ellenőrzését célozza. A gyakorlatban beigazolódni látták azt, amit az oroszországi magyar kommunisták nekik indulásuk előtt az itthoni viszonyokról mondtak.⁹⁰ Nem véletlenül nevezték a hadifoglyok maguk között Csótót „akasztófa erdő közepén épült üdülőbarakknak.”⁹¹

A hazatérő hadifoglyok politikai arculatának elemzése során a hatóságok számos, számukra ijesztő következtetésekre jutottak. Azt próbálták felderíteni, ami a szovjet-országi tartózkodás során a hadifoglyokban a legmélyebb nyomokat hagyta. Erre feltétlenül szükségük volt, mivel a rendszer védelme szempontjából nem lehetett közömbös,

⁸³ Uo. Magyar hazatérőket fogadó állomás Innsbruck, Vilno... Soós honvéd. min. 1920. június 27-i 7330/36.—1920. sz. rendelete.

⁸⁴ Uo. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 2. doboz. 58. sz.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ OL. KÜM. Hdf. o. Jungerth-misszió iratai. 52. cs. 156. sz.

⁸⁷ HL. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 2. doboz. 58. sz.

⁸⁸ Uo. 1. doboz. 12/2. sz.

⁸⁹ Uo. Bruck—királyhidai fog. állomás. Eseménynapló. 427. sz.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 2. doboz. 58. sz.

hogy milyen eszmék terjesztése ellen kell felvenniük a harcot a hadifoglyok hazabocsátása után. A hadifoglyok között folytatott „vörös propaganda és terjesztett téveszmék” ellensúlyozására szükségesnek tartották, hogy az összes hadifogly ügyekkel foglalkozó tényezők e propaganda mivoltáról megfelelő képet nyerjenek azért, hogy a hadifoglyok fogadásával foglalkozó szervek megfelelően tájékozottak legyenek, illetve a leszerelő táborban „szakszerű” előadásokat tudjanak tartani a „téveszmék” hatásának ellensúlyozására és a szükséges intézkedéseket meg tudják tenni.⁹² Ezért minden hadifogly-szerv havonta három alkalommal (1-én, 10-én és 20-án) köteles volt a HM Hdf. osztályhoz jelenteni a beérkezett hadifogly szállítmányokról, hogy „a külföldön folytatott propagandáról milyen tapasztalatokat szereztek. Miképpen festették nekik búcsúzaskor az itthoni viszonyokat. A gazdasági helyzet, a megélhetési viszonyok felől milyen irányú szakszerű felvilágosításra van szükség. A kommunista termelési elvek közül mivel kötötték le leginkább figyelmüket.”⁹³

A hazatérő hadifoglyok zömét mindenekelőtt az egyenlőség és a testvériség gondolata ragadta meg az orosz forradalom szelleméből. Az a tény, hogy „az intelligens embert is velük egyenlő fizikai munkában látják, az alacsony műveltségi fokon álló tömeg megnyugvással és örömmel vette”.⁹⁴ Úgy gondolom, hogy ez a hatás nem ok nélkül vonta bűvkörébe a magyar munkás, vagy paraszt katonát, hisz számára az úr és megalázott, a hatalmas és elnyomott leggyakrabban az „intelligens” emberekkel való viszonyában jutott közvetlenül kifejezésre (jegyző, intéző, mérnök stb.) Az orosz forradalom „szentségtörése” bizonyította, hogy ezen a renden változtatni is lehet. Ezzel összefüggésben a régi államhatalom gépezetének felszámolása és a népi hatalmi szervek megszületésének ténye azt is példázta előttük, milyen úton lehet új helyzetet teremteni. Az évszázadokon keresztül az elnyomottak tudatába belevert, szinte a fetiszmusig fokozott hatóság-tisztelet, az orosz forradalom példáján, a társadalmi demokrácia ízét megkóstolva, erősen megingott. A hatóságoknak tisztelete ismeretlenné válik előttük — „ezt idehaza ismét tanulniok kell” — írta a már idézett jelentés.⁹⁵ Sok hazatérőt megragadtak a gyermeknevelés terén elért eredmények Szovjet-Oroszországban.⁹⁶

A hazatérők között a tábor illetékes szervei megpróbálták bizonyos fokú differenciált propagandát folytatni. Különösen az ipari munkásokra és a parasztoakra fordítottak nagy figyelmet. Az ún. „szakszerű felvilágosítást” különösen fontosnak tartották az ipari munkások között, mivel azokat fenyegette leginkább a munkanélküliség, és ők hajlottak „legkönnyebben a kommunizmusra”. —⁹⁷ A parasztság körében főleg a földkérdésre fordítottak gondot, azzal a céllal, hogy bármiféle földreformmal kapcsolatban mindenféle igényt, illúziót eloszlassanak.

⁹² OL. KÜM. hdf. o. 96. tétel 33840/21.

⁹³ HL. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 1. doboz. 93. sz.

⁹⁴ Uo. 1. doboz. 93. sz.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo. 1. doboz. 93. sz.

Magyari-Kossa, a Budapest, Hernád utcai hadifogoly eligazító iroda parancsnoka, a hazatérő hadifoglyok között folytatandó egyik propaganda füzet — „Kik tették tönkre Magyarországot?” — hangját enyhének találta és javasolta e propagandának élesebb, célratörőbb módon való folytatását. Véleménye szerint a trianoni békekötést kell alaposan megmagyarázni és felkelteni a gyűlöletet ellene. Ezzel összefüggésben fokozott érzelmi és szellemi hangulat felszítására van szükség. Hangoztatta, hogy a belső helyzet érdekében „odaadó munkára”, „összefogásra”, „keresztény becsületességre” és „hazaszeretetre” kell buzdítani a hazatérőket. Különösen nagy gonddal kell foglalkozni a nemzeti hadsereg, valamint a kormányzó iránti tisztelet és áldozatkészség propagandájával. Az egész hangvételhez pedig szerinte „fogvicsorító biztatás illenék”⁹⁸ Magyari-Kossa véleménye nyomán a HM a szerzőkkel átíratta az anyagot.⁹⁹

A hadifoglyok között folytatott propaganda hatását nehéz volt lemérni. A hadifoglyok magába zárkózása, óvatossága, bizalmatlansága a kéthetes táborélet során alig engedett fel. A többség, elsősorban, a leghétségesebb állományúak, óvatos volt a vélemény nyilvánításban. A tábor parancsnokságának értékelése szerint a hadifoglyok „belső meggyőződésének megállapítására a megfigyelés 14 napja nem elegendő.”¹⁰⁰ A rendőri felügyelet, illetve megfigyelés elrendelése szintén azt mutatja, hogy a hatóságok egyáltalán nem voltak megnyugodva a csóti propaganda hatékonyságában. „Alapos a gyanú, hogy a megfelelő intézkedések dacára a hadifoglyok még mindig eszközei a külföldi kommunista törekvéseknek” — írta a jelentés.¹⁰¹ Ezért biztosabbnak és megnyugtatóbbnak látszott, ha az energiát az adminisztratív intézkedésekre fordítják. A propagandát természetesen tovább folytatták, de a munka közepontjában a hadifoglyok megfigyelése, a gyanúsak kiválasztása, adott esetben a katonai bíróságoknak átadása, az internálás és a hazaengedett hadifoglyok további megfigyelése, ellenőrzése állt.¹⁰²

Ez is igazolja, hogy az ellenforradalmi rendszer számára a Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyok ügye mindenekelőtt rendőrségi, illetve bírósági ügy volt.

Az ellenforradalmi Horthy-rendszer rendkívül alapossággal megszervezett felderítése és elhárítása következtében a hazatérő kommunisták és szimpatizánsok nagy része sajnos lebukott. A hatóságok elfogták, megölték, vagy megkínózták őket. Sokukat börtönbe, illetve internáló táborba zárták és csaknem valamennyit szigorú rendőri felügyelet alá helyezték. Többségüket megtörni azonban nem tudták, hívek maradtak a szocializmus eszméihez, a szovjetállammal való barátság gondolatát ápolták és a felszabadulás idején sokuk az első között kapcsolódott be az új, népi demokratikus Magyarországért folytatott harcba.

⁹⁸ Uo. Hadifogoly Eligazító Iroda. Hernád u. 188. sz.

⁹⁹ OL. Min. Eln. 1921. 38. tétel 1153. sz.

¹⁰⁰ HL. Csóti Leszerelő Tábor iratai. 1919—23. 2. doboz. 58. sz.

¹⁰¹ Uo. 40. sz. A szekszárdi r. kap. jelentése. 1920. szeptember 28-án.

¹⁰² Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—29. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 129—131. o. (Belitska honv. miniszter átírata az ig. miniszterhez. 1921. március 22-én.)

КАРОЙ ХУНЯДИ:

**МЕРОПРИЯТИЯ ХОРТИСТСКОГО РЕЖИМА, ПРОВОДИМЫЕ В ЦЕЛЯХ
ПРОВЕРКИ БЛАГОНАДЕЖНОСТИ ВОЗВРАЩАЮЩИХСЯ НА РОДИНУ
БЫВШИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ, И НАПРАВЛЕННЫЕ НА ИЗОЛИРОВАНИЕ
И ЛИКВИДАЦИЮ КОММУНИСТИЧЕСКИХ И СОЧУВСТВУЮЩИХ
КОММУНИСТАМ ЭЛЕМЕНТОВ**

(Резюме)

В статье излагается деятельность режима Хорти по проверке политической благонадежности военнопленных, возвращающихся из Советской России на родину, в тот период, когда партии III интернационала ожидали новый революционный подъем, и агитационный отдел венгерских коммунистов РКП(б), находящийся в России органы Коммунистической Венгерской Партии посылали на родину в Венгрию агитаторов и организаторов подпольной работы с тем, чтобы руководящие кадры ожидаемой в недалеком будущем новой революции находились среди масс. Автор подробно описывает меры, связанные с проверкой политической благонадежности возвращавшихся на родину военнопленных. Одновременно в связи с этим вопросом дает анализ системы военной и политической разведки контрреволюционного режима. Автор показывает, что в описываемый период времени одной из центральных областей деятельности органов разведки и контрразведки режима Хорти была проверка политической благонадежности военнопленных, возвращающихся из Советской России. Для этой цели были созданы в Министерстве обороны органы по делам военнопленных, действовавшие под руководством 2 отдела Генерального Штаба (отдел разведки и контрразведки). Автор подробно анализирует роль и деятельность отечественных компетентных органов и иностранных комиссий по приему венгерских военнопленных (Отдел по делам военнопленных МО, «Секретная» служба, Чотский Демобилизационный Лагерь), занимавшихся разведкой и контрразведкой среди военнопленных. Автор показывает, что задача этих органов распространялась и на разведку коммунистического движения в данной стране, особенно интенсивная деятельность в этой области проводилась в Австрии. В статье рассматриваются также и вопросы, касающиеся содержания и методов крайней контрреволюционной пропаганды, проводившейся среди возвращающихся на родину военнопленных. Описываются методы и эффективность проверки политической благонадежности, проводимой в Чотском Демобилизационном Лагере.

Вследствие чрезвычайно тщательно организованной разведки и контрразведки контрреволюционного режима Хорти большая часть коммунистов и сочувствующих, возвращавшихся домой, к сожалению, провалилась. Они были схвачены официальными властями, замучены или убиты. Многие из них были заключены в тюрьмы или же в концентрационные лагеря и почти все находились под строгим надзором жандармерии. Однако большинство из них сломить не удалось, они остались верными своим социалистическим идеям, лелеяли мысль о дружбе с советским государством. Во время освобождения многие из них включились в борьбу за новую, демократическую нацию Венгрии.

KÁROLY HUNYADI:

**MASSNAHMEN DES HORTHY-REGIMS ZUR POLITISCHEN AUSLESE
DER AUS SOWJETRUSSLAND ZURÜCKKEHRENDEN KRIEGSGEFANGENEN
UND ZUR ISOLIERUNG UND LIQUIDERUNG DER KOMMUNISTISCHEN
UND SYMPATHISIERENDEN ELEMENTEN**

Resümee

Der Verfasser analysiert die politische Abwehrtätigkeit des Horthy-Regims in jener Zeit, da die Parteien der III. Internationale eine neue revolutionäre Aufflammung erwarteten, und die ungarische Agitations-Abteilung der Bolschewistischen Partei, die Organe der Kommunistischen Partei Ungarns in Russland Agitatoren und Organisatoren nach Hause sandten, damit die Leiter der neuen und sich schon entfaltenden Revolution unter den Massen sein sollen. Wir bekommen ein anschauliches Bild über die politische Auslese der zurückkehrenden Kriegsgefangenen und einen Einblick in das militärische und politische Abwehr und Aufklärungssystem des konterrevolutionären Regims, dessen eine zentrale Tätigkeit in der erwähnten Periode eben die Kontrolle der aus Russland zurückkehrenden Kriegsgefangenen war. Diesem Zweck diente der Aufbau und Wirkungskreis der mit Kriegsgefangenenfragen sich beschäftigenden Organe des Kriegsministeriums, die von der 2. (aufklärungs- und abwehr) Abteilung des Generalstabs geleitet wurde. Der Autor zergliedert die Rolle und Tätigkeit der zuständigen inländischen Organe (Kriegsgefangenen Abteilung des Kriegsministeriums, Geheimdienst, Abrüstungslager in Csót) und der Kriegsgefangenen-Empfangskomitees, dessen Aufgabe auch die Aufklärung der kommunistischen Bewegung des gegebenen Landes war. Diese Tätigkeit wirkte besonders in Österreich intensiv. Die Studie beschäftigt sich auch mit inhaltlichen und methodischen Fragen der konterrevolutionären Propagandatätigkeit unter den Kriegsgefangenen, bzw. mit den politischen Auslesemethoden des Abrüstungslagers von Csót.

Durch die ausserordentliche Gründlichkeit, womit das Horthy-Regim in dieser Frage voranging, sind die meisten zurückkehrenden Kommunisten und Sympathisierenden verhaftet und durch die Behörden gemartert oder hingerichtet worden. Manche von ihnen kamen ins Gefängnis oder Konzentrationslager, fast alle wurden unter politische Aufsicht gestellt. Die meisten blieben aber trotz alledem den sozialistischen Ideen treu und konnten nicht gebrochen werden. Sie waren die ersten, die zur Zeit der Befreiung zur Waffnen griffen und für das volkdemokratische Ungarn kämpften.

